

УДК 811.111'271

**СУЧАСНИЙ ФІЛОЛОГІЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ПОНЯТТЯ
“КОМУНІКАТИВНА СТРАТЕГІЯ”****Човганюк М. М.**

У статті окреслено наукові підходи до осмислення поняття “комунікативна стратегія” та узагальнено основні класифікації комунікативно-дискурсивних стратегій у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: комунікативна стратегія, прагматичний підхід, психолінгвістичний підхід, когнітивний підхід.

В статье рассматриваются научные подходы в осмыслении понятия “коммуникативная стратегия” и обобщены существующие классификации коммуникативно-дискурсивных стратегий в современной лингвистике.

Ключевые слова: коммуникативная стратегия, прагматический подход, психолингвистический подход, когнитивный подход.

The article gives a broad outline of scientific approaches to defining the notion “communicative strategy” as well as analyzes classifications of communicative-discursive strategies in modern linguistics.

Key words: communicative strategy, pragmatic approach, psycholinguistic approach, cognitive approach.

Починаючи з 1990-х років комунікативна стратегія стає предметом жвавого наукового інтересу лінгвістів вітчизняного, пострадянського та зарубіжного простору і набуває оновленого концептуального наповнення в сучасних наукових розвідках (І. Гулакова, Т. Ван Дейк, І. Вілкінсон, В. Дем'янков, О. Іссерс, Д. Кіпніс, А. Корольова, М. Макаров, І. Пєвнева, Г. Почепцов, М. Рахім, С. Сухих, І. Тарасова, К. Фейбл, Т. Янко та ін.), акумулюючи провідні концептуальні положення прагматики, когнітології, психолінгвістики, риторики, соціолінгвістики, теорії мовної особистості.

Репрезентація цієї наукової теми має власну традицію, відзначена безсумнівними досягненнями дослідників і знаходить зрілість наприкінці ХХ ст. разом із тими теоретичними уявленнями, які накопичує ідея комунікативної стратегії в лінгвістиці. Зважаючи на це, метою даного дослідження є окреслення проблеми комунікативної стратегії в різних дослідницьких аспектах, що реалізується у виконанні наступних завдань: висвітлити основні підходи до осмислення поняття “комунікативна стратегія” та узагальнити існуючі класифікації комунікативно-дискурсивних стратегій у сучасній лінгвістиці.

Слід зазначити, що термін “стратегія” не є суто лінгвістичним і, в першу чергу, асоціюється з військовою наукою, політикою, економікою, де семантичний об'єм термінологічної одиниці “стратегія” включає структуру цілей, розробку планів їх досягнення, коригування цих планів у процесі їх реалізації тощо [10, с. 9–24]. У широкому розумінні – це “спосіб дій, лінії поведінки” [13, с.751].

Незважаючи на спроби ряду науковців, спрямовані на пошуки розгорненого осмислення й глибокого розуміння термінологічної одиниці “стратегія”, однозначного визначення поняття досі не існує. В процесі пояснення одного із базових наукових понять спеціалісти з різних сфер філологічного знання відчують певні складнощі, внаслідок чого вчені воліють обмежуватися студіюванням терміну в практичній площині або ідентифікацією тих ознак, які диференціюють його від суміжних з ним понять, зокрема “тактика”. Ключовими характеристиками, що формують семантичний об'єм терміну “стратегія”, на думку В. Залевської, є віднесеність до ментального плану, цілеспрямованість та орієнтованість на досягнення певного результату. Проте ці ознаки, як зауважує дослідниця, є радше “родовими”, внаслідок чого їх недостатньо для формулювання більш-менш точного визначення стратегії [6, с. 320 – 322].

Важливими в дослідженні комунікативної стратегії з позицій теорії мовленнєвих жанрів та поведінки індивідуума в конфліктній комунікативній ситуації є роботи М. Бахтіна, С. Ілленко, М. Димарського, К. Седова, В. Третьякова та ін. Новий ракурс вивчення комунікативної стратегії – взаємодія людини й соціуму, а також врахування при виборі комунікативних стратегій соціальної позиції партнера, виявляють дослідження комунікативної стратегії у соціолінгвістичному аспекті (О. Земська, В. Карасік, Т. Ніколаєва). Не менш значущим є вивчення комунікативної стратегії в контексті теорії мовної особистості (Г. Богін, Ю. Караулов, Ю. Апресян, Н. Арутюнова та ін.), яке спирається на реальну або віртуальну мовну особистість, уможливаючи отримання вичерпної інформації щодо мотиваційно-прагматичного рівня її структури.

Перспективним напрямом у розробці положень теорії комунікативних стратегій є прагматика, оскільки її основні проблеми – суб'єкт мовлення, адресат мовлення та інтенції й структура висловлення, є також фокусом дослідницької оптики наукових розвідок, що займаються розробкою проблеми комунікативної стратегії. У рамках прагматичного підходу розглядається діяльнісна складова комунікативної стратегії, основу якої складає категорія результативності/ефективності й окреслення стратегії як “ефективних шляхів досягнення комунікативних цілей” [11], “сукупності запланованих мовцем і реалізованих в ході комунікативного акту теоретичних ходів, спрямованих на досягнення комунікативної цілі” [8, с. 18].

Діяльнісний аспект превалює у визначенні комунікативної стратегії О. Сквороднікова: “Мовна (комунікативна) стратегія – це загальний план або “вектор” мовної поведінки, який виражається у виборі системи продуманих мовцем поетапних мовних дій; лінія мовної поведінки, що прийнята на основі усвідомлення комунікативної ситуації в цілому й спрямована на досягнення кінцевої комунікативної мети в процесі спілкування” [12, с. 6].

Дослідники С. Сухих та В. Зеленська також акцентують увагу на організації мовних дій з метою певного впливу на співрозмовника в ході циклу або фази спілкування таким чином, щоб їх результатом була зміна значень його релевантних параметрів в потрібному напрямі [14, с. 42]. Суголосною з науковцями є думка М. Макарова, що розкриває поліфункціональну природу мовного спілкування в аспекті дій комуніканта: “... під стратегією розуміють ланцюжок рішень мовця, його виборів певних комунікативних дій та мовних засобів” [9, с. 193].

Поширеною в сучасній дискурсології є процедура наукового тлумачення поняття “комунікативна стратегія” з позицій психолінгвістичного підходу, який враховує інтенційний стан комуніканта, тобто його наміри, стратегічну програму та усвідомлення плану мовленнєвих дій адресанта, зумовлюючи виникнення психологічної основи впливу в процесі комунікації. Так, в інтенційному аспекті Ф.Бацевич визначає стратегію як “оптимальну реалізацію інтенцій мовця з метою досягнення конкретної мети спілкування, тобто контроль і вибір дієвих ходів спілкування і гнучкої їх відозміни в конкретній ситуації” [1, с. 133]; І.Борисова стверджує, що стратегія є способом “організації мовної поведінки у відповідності до замислу, інтенції мовця” [2, с. 21]; Л.Веретенкіна асоціює стратегію з “усвідомленням ситуації в цілому, визначенням напрямку розвитку й організації впливу”, “розгорнутою в часі установкою суб'єкта на спілкування” [3, с. 178].

Зорієнтованість зазначеної програми адресата на результативність процесу комунікації нерозривно поєднується з когнітивним підходом у тлумаченні комунікативної стратегії, оскільки ефективність в певній мірі має своїм наслідком вплив одного із комунікантів на модель світосприйняття іншого. Г.Воронкова акцентує увагу на значній поширеності терміну “стратегія” у когнітивістиці, де він набуває різних смислових відтінків і вживається на позначення широкого спектру ментальних дій та процесів, про що свідчить різноманіття наступних сполучень – “стратегії виконання”, “стратегії сприйняття”, “стратегії інтерпретації”, “стратегії обробки інформації”, “стратегії використання репрезентацій”, “стратегії породження мовлення”, “стратегії вибору необхідного слова, його пошуку в пам'яті”, “стратегії номінації” тощо [4].

Т. ван Дейк пропонує розглядати стратегію як властивість когнітивного плану та засіб активації різних видів знання, що являє собою загальну

організацію певної послідовності дій та включає мету взаємодії. Керуючись стратегією досягнення мети комунікації, мовець відповідно узгоджує з нею свої мовленнєві ходи в процесі спілкування, при цьому на кожній стадії мовлення він відбирає ті засоби, які спрямовані на максимальний внесок у здійснення стратегічного плану. Стратегії, на відміну від правил та принципів комунікації, є достатньо гнучкими, що зумовлюється необхідністю враховувати наслідки попередніх ходів і відповідно планувати та здійснювати наступні [5, с. 112]. Отже, вони контролюють найбільш ефективно вирішення системи завдань на кожному етапі комунікації, при цьому “кінцевою метою будь-якої мовленнєвої стратегії є корекція моделі світу адресата” [5, с. 116].

У руслі когнітивного підходу також осмислюють стратегію Дж. Гамперц і Д. Теннон, репрезентуючи останню як “особливий підхід до інтерпретації дискурсу, орієнтований на мовця, що керує використанням лексичного, граматичного, соціолінгвістичного та іншого знання під час відтворення та інтерпретації повідомлень у контексті” [17]. Поділяє погляди дослідників вчений Д. Леві, який стверджує, що “стратегія – це когнітивний процес, де мовець співвідносить свою комунікативну ціль з конкретним мовленнєвим виразом” [18, с. 197].

Тарасова І. ґрунтує власну версію бачення стратегії на критерії прогнозу ситуації й поведінки учасників спілкування, вважаючи, що комунікативна стратегія включає “планування побудови процесу мовленнєвого впливу й реалізацію плану” [15, с. 274]. Її визначення збігається зі словниковими статтями в “The Oxford Advanced Learner’s Dictionary”: strategy – 1. “a plan that is intended to achieve a particular purpose” (план, спроектований для досягнення певної мети); 2. the process of planning something or putting a plan into operation in a skilful way (процес планування чого-небудь та майстерного втілення плану) [19].

Ідея планування в тлумаченні окресленого поняття зберігається в науковій інтерпретації О. Іссерс, яка визначає комунікативну стратегію як “комплекс мовних дій, спрямованих на досягнення комунікативних цілей, що включає в себе планування процесу мовної комунікації в залежності від конкретних умов спілкування й особистостей комунікантів, а також реалізацію цього плану” [7, с. 54]. Стратегії й тактики мовної поведінки, на її думку, безпосередньо корелюють з основними етапами мовленнєвої діяльності – плануванням й контролем, внаслідок чого стратегія визначається як “когнітивний план спілкування, за допомогою якого контролюється оптимальне рішення комунікативних завдань мовця в умовах недостатньої інформації про дії партнера” [7, с. 100]. Як бачимо, у межах теоретичних положень когнітивного підходу О.Іссерс комунікативна стратегія виступає як засіб впливу на сферу світобачення співрозмовника мовними засобами і являє собою свого роду “насилля” над адресатом, спрямоване на зміну його моделі світу, на трансформацію його концептуальної свідомості [7, с. 102].

Плідною, на наш погляд, є спроба українського дослідника А. Юшковця, який об’єднує прагматичний, психолінгвістичний та когнітивний підходи у визначенні поняття стратегії і стверджує, що комунікативна стратегія – “це оптимальна реалізація інтенцій мовця, спрямована на досягнення конкретної мети спілкування, узгоджена з особистісними (статусно-рольовими) і психологічними характеристиками учасників комунікаційного процесу, що зумовлено комунікативним досвідом, який передбачає підкорення законам і нормам у відповідній сфері комунікації та конкретно змодельованій ситуації спілкування” [16, с. 5].

У наукових роботах ряду дослідників висвітлюються не тільки критерії розуміння категорії комунікативної стратегії, а й наявна настанова на прагнення її системного осмислення. Як зазначалось вище, вирішальним критерієм для Т. ван Дейка є когнітивна природа стратегії та її тлумачення як сукупності цілеспрямованих дій у розгортанні дискурсу. Відповідно до ієрархії, лінгвіст виокремлює глобальні, локальні та мовленнєві стратегії [5, с. 273–274, 277]. У зазначеній ієрархічній організації глобальною виступає загальна стратегія комуніканта (наприклад, бути ввічливим), яка здійснює контроль і зумовлює спрямованість локальних стратегій на досягнення конкретних цілей (наприклад, пом’якшити акт, що загрожує “обличчю”). Мовленнєва ж стратегія визначається Дейком як “функціональна одиниця послідовності дій, що сприяє вирішенню локальної або глобальної задачі” [5, с. 274].

Дослідник М. Макаров диференціює схематичні, сценарні, стилістичні та розмовні стратегії [9, с. 193].

Іссерс О. ґрунтує власну класифікацію на інтенційно-жанровому типі комунікативної дії та виокремлює головні (семантичні/когнітивні), що є найбільш значущими на певному етапі комунікативної взаємодії з точки зору ієрархії мотивів та цілей і переважно пов'язані з впливом на адресата, його модель світу, систему цінностей та поведінку, а також допоміжні стратегії, які сприяють ефективній організації діалогової взаємодії, оптимальному впливу на адресата [7, с. 106–109].

Як бачимо, питання класифікації комунікативних стратегій в умовах сьогодення є предметом серйозної теоретичної рефлексії, проте окреслена проблема залишається далекою від рішення, і, ймовірно, у найближчі роки зусилля вчених будуть спрямовані на створення універсальної типології комунікативних стратегій як цілісного наукового проекту.

Література

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. / Ф. Бацевич. – К. : Видавничий центр “Академія”, 2009. – 376 с.
2. Борисова И. Дискурсивные стратегии в разговорном диалоге / И. Борисова // Русская разговорная речь как явление городской культуры. – Екатеринбург : АРГО, 1996. – С. 21–48.
3. Веретенкина Л. Стратегия, тактика и приемы манипулирования / Л. Веретенкина // Лингвокультурологические проблемы толерантности. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001. – С. 177–179.
4. Воронкова А. Стратегии когнитивной обработки дискурсивной анафоры пропозитивно-именного типа: дис. кандидат филол. наук: спец. 10.02.01, 10.02.19 “Теория языка” / А. Воронкова. – Орел, 2003. – 276 с.
5. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк ; пер. с англ. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.
6. Залевская А. Введение в психолингвистику / А. Залевская. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 382 с.
7. Иссерс О. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / О. Иссерс. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.
8. Ключев Е. Речевая коммуникация: успешность речевого взаимодействия. / Е. Ключев – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
9. Макаров М. Основы теории дискурса / М. Макаров. – М. : ИТДГК “Гнозис”, 2003. – 280 с.
10. Почепцов Г. Стратегия / Г. Почепцов. – М., К. : Релф-бук, Ваклер, 2005. – 377 с.
11. Почепцов Г. Теория коммуникации / Г. Почепцов. – М., К. : Релф-бук, Ваклер, 2001. – 651 с.
12. Сковородников А. О необходимости разграничения понятий “риторический прием”, “стилистическая фигура”, “речевая тактика”, “речевой жанр” в практике терминологической лексикографии / А. Сковородников // Риторика ↔ Лингвистика: сборник статей. – Смоленск: СГПУ. – 2004. – Вып. 5. – С. 5–12.
13. Словник української мови. [Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела:
<http://sum.in.ua/s/strateghija>.
14. Сухих С. Прагмалингвистическое моделирование коммуникативного процесса / С. Сухих, В. Зеленская. – Краснодар: Кубанск. гос. ун-т, 1998. – 159 с.
15. Тарасова Е. Речевая системность в терминах лингвопрагматики. / Е. Тарасова // Вісник Харківського нац. ун-ту. – 2000. – № 471. – С. 273–279.
16. Юшковець І. Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 “Германські мови” / І. Юшковець. – Донецьк, 2008. – 23 с.
17. Gumperz J., Tannen D. Individual and social differences in language use. / J. Gumperz, D. Tannen // Individual differences in language ability and language behaviour. – L.; N. Y. : Acad. Press, 1979. – P. 303–326.

18. Levy D. Communicative goals and strategies: Between discourse and syntax / D. Levy // Syntax and Semantics. – Vol. 12: Discourse and Syntax. – N. Y., 1979. – P. 183–210.

19. The Oxford Advanced Learner's Dictionary.[Електронний ресурс] – Режим доступу до джерела:

<http://oald8.oxfordlearnersdictionaries.com/dictionary/strategy>.